

გრაკლიანის წარწერის გამო

იგოეთისა და სამთავისის ტერიტორიაზე, გრაკლიან გორაზე, 2015 წელს არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ (ხელმძ. პროფ. ვახტანგ ლიჩელი) აღმოჩენილი წარმართული ტაძრის ცენტრალური საკურთხევლის პოსტამენტზე შესრულებული ნიშნების შესახებ უკვე არაერთი ვარაუდი გამოითქვა, ვეცდებით, ძალზე მოკლედ ჩვენც წარმოვადგინოთ **წინასწარი დაკვირვების** შედეგები.

თუ ხსენებულ საკურთხეველზე არქაული წარწერის არსებობას ვივარაუდებთ, მაშინ უპირველესად ის ფაქტი უნდა იქნას გათვალისწინებული, რომ ფინიკიური, სხვა სემიტური, არქაული ბერძნული და, ხშირად, ლათინური ანბანები მარჯვნიდან მარცხნივ იწერება, რომ ხმოვნები ზოგ არქაულ ტექსტში არა, ზოგში კი იშვიათ შემთხვევაში აღინიშნება, რომ თავისი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში გრაფემათა მოხაზულობა, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი მიმართულებით არის დაწერილი სიტყვები, შებრუნებულია, რომ გვაქვს შემთხვევები, როცა ასო-ნიშანი ისტორიის ამა თუ იმ ეტაპზე ზემოდან ქვემოთ 90 გრადუსით გადაბრუნებულ მდგომარეობას იძენს; გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ, შესაძლოა, რამდენიმე ასო-ნიშანი მონოგრამით იყოს გამოსახული.

რადგან არქაული წარწერები უმეტესწილად მარჯვნიდან მარცხნივ სრულდებოდა, ჩვენც ამგვარი მიმართულებით შევეცდებით სიტყვათა ამოკითხვას და ცალკეულ ნიშნებში მონოგრამების არსებობის შესაძლებლობასაც დავუშვებთ (პავლე ინგოროყვა მიიჩნევდა, რომ ძველ ასომთავრულში ლიგატურა გამოიყენებოდა; – ინგოროყვა 1978: 250).

სანამ უშუალოდ ამ ნიშნების შესახებ შევუდგებოდეთ საუბარს, გვინდა, ერთ გარემოებაზე გავამახვილოთ ყურადღება: პოსტამენტზე მოჩანს გამოსახულებები, რომლებიც კლასიკურ ასომთავრულ გრაფემებს ზუსტად არ ესადაგება, ჩვენ გვინტერესებს, თუ რამდენად თავსდება ამ მოხაზულობებში ასო-

მთავრული გრაფემები, – საკურთხევლის ნიშნებში ასომთავრულ ასოთა მოთავსება იმ ვარაუდის გამოთქმის საფუძველს შექმნის, რომ ჩვენ წინაშე ასოებია, ამას გარდა, პოსტამენტზე გამოხატულ ნიშანთა ის დეტალები, რომლებიც ჩვენთვის ცნობილი ასომთავრული ასოებისაგან განასხვავებს საკურთხევლის ნიშნებს, არქაულ ასომთავრულ ასოთა ფორმებზე მსჯელობის საშუალებას მოგვცემს.

ამ გამოსახულებათა შორის გრაფემებს ყველაზე უფრო მეტად მარჯვნიდან მესამე და მეოთხე ნიშნები ჰგავს და პირველად სწორედ მათზე გავამახვილებთ ყურადღებას (ტაბ. 1).

ხსენებული მესამე გამოსახულება, თითქმის, **არქაული** ბერძნული **D (Δ)**-ს ფორმისაა. თუ გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომლის თანახმად, ასომთავრულზე ბერძნულ ანბანს (ზოგი შეხედულებით, სხვასთან ერთად, – ბერძნულ ანბანსაც) აქვს ზეგავლენა მოხდენილი, არაფერი იქნება დაუჯერებელი იმაში, რომ ამ შემთხვევაში ასომთავრული **Ⲁ**-ს არქაული ფორმა იყოს ჩვენ წინაშე წარმოდგენილი; კლასიკურ ასომთავრულ **დონს** წრის ფორმა აქვს და თავზე ჰორიზონტალური ხაზი ადგას, სრულიად თავისუფლად არის შესაძლებელი, დავუშვათ ვარაუდი, რომ იმ გრაფემისაგან იყოს იგი განვითარებული, რომელზედაც ამჟამად ვსაუბრობთ, – გრაკლიანის ტაძრის ნიშანს, რომელიც ბერძნულ **დელტასთან** დაკავშირებული არქაული **დონის** შთაბეჭდილებას ტოვებს, შეეძლო, შემდგომში ამობრუნებული ფორმა მიეღო და საბოლოოდ ასომთავრული **დონის** სახით ჩამოყალიბებულიყო; ძიების ამ ეტაპზე საკურთხეველის მესამე ნიშანში ჩვენ **არქაული** ბერძნული **დელტას** მსგავს (ოლონდ, – თავგახსნილ) ასო-ნიშანს მოვიაზრებთ და სავარაუდოდ ვკითხულობთ როგორც **დ**-ს.

ამ ნიშნების ასომთავრულ გრაფემებად მიჩნევის შემთხვევაში, ცხადია, საფიქრებელი ხდება, რომ სავარაუდო **დ**-ს მარცხნივ მდებარე ასო-ნიშანი ეს არის **ნუნი (h)**; ჩვენ წინ სავარაუდოდ **დ** და **ნ** იკვეთება, მათ შორის კი ვხედავთ მოკლე შვეულ ხაზს, ჩვენ მიერ **ნ**-დ მიჩნეული ნიშნის მარცხნივ კი – წერტილს, ამ ხაზისა და წერტილის შესახებ ქვემოთ ვიტყვით.

რამდენადაც სავარაუდოდ აქ **დ**-სა და **ნ**-ს ვკითხულობთ, წინა ნიშნებზე მსჯელობა შედარებით ადვილდება; ჩვენ წინაშე საკურთხეველია, ცხადია, მასზე რელიგიური სემანტიკის მქონე სიტყვა ან ფრაზა ეწერება და, აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის საინტერესო ხდება, – რომელიმე ისეთი ასოები ხომ არ იკითხება ამ სავარაუდო **დ**-სა **ნ**-ს წინ, რომლებიც ერთ-ერთ საკულტო სიტყვას, ან ღვთაების სახელს წარმოაჩენს; დაკვირვება ცხადყოფს, რომ პოსტამენტის მარჯვენა კიდეზე (ტაბ. 2), – იქ, სადაც დაზიანებული ამოტიფრული ნიშნებია, თავისუფლად თავსდება ასომთავრული **ხ (h)** და **ა (a)** და უფრო ძლიერდება შთაბეჭდილება, რომ მართლაც წერილობითი ტექსტია ჩვენ წინაშე და რომ მის დასაწყისში გამოსახული უნდა იყოს ისეთი ასომთავრული **ხ**, რომელსაც გახსნილი ბოლო აქვს და **ა**, რომლის მოხაზულობა კლასიკურ ასომთავრულ გრაფემასთან კიდევ უფრო ახლოს არის; იმისათვის, რომ მსგავსება უფრო თვალსაჩინო იყოს, წარმოდგენილ ტაბულაზე ჩვენ მიერ კლასიკურ **ხ**-სთან მიახლოებული ფორმაა გამოკვეთილი, ამოტიფრული ნიშანი გვაფიქრებინებს, რომ მისი ზედა ჰორიზონტალური ხაზი უფრო გრძელი უნდა ყოფილიყო, მას აქვს ქვედა ჰორიზონტალური ხაზიც, რომელიც მარცხნივ მდებარე მესამე გამოსახულებასთან აკავშირებს და რომელიც, შესაძლოა, გადაბმის ნიშანი იყოს; ჩვენ მიერ **დ** და **ნ**-დ მიჩნეულ ნიშანთა შორის, როგორც ითქვა, პატარა შვეული ხაზია, ამ სავარაუდო **ნ**-ს მარცხნივ კი წერტილი მოჩანს, ბუნებრივია, იბადება მოსაზრება, რომ შვეული ხაზი ქარაგმის, ხოლო წერტილი სიტყვის დასასრულის

მაუნყებელი ნიშანია, გამომდინარე ყოველივე ზემოთქმულიდან, ვფიქრობთ, აქ სხენებულ სპეციალურ ნიშნებთან ერთად წერია შემდეგი ასოები: **ზადნ** და ქარაგმის გათვალისწინების შემდეგ კი იკითხება სიტყვა – **ზადნ**.

თუ მივიჩნევთ, რომ შემდეგ ჩვეულებრივი მონოგრამებია პოსტამენტზე გამოსახული, გრაფემათა ამოკითხვის შესაძლებლობა კიდევ უფრო მოიმატებს: წერტილის გვერდით ამოტვიფრულ ნიშანში (იხ. ტაბ. 3), ჩვენი აზრით, ასომთავრული **ჟ (შ)**-ს არქაული ფორმაა შემონახული, ამ ნიშნის ქვემოთ არის ხაზი, რომელსაც მარცხენა ბოლო ზემოთ აქვს აწეული და რომელიც არცერთ გრაფემას არ ჰგავს და წინასწარი ვარაუდის სახით ისიც მხოლოდ ქარაგმის ნიშნად შეგვიძლია მივიჩნიოთ.

სავარაუდო ქარაგმის გასწვრივ, მარცხენა მხარეს, არის ნიშანი, რომელიც, ერთი შეხედვით, ასომთავრულ **ჟ (შ)**-ს ჰგავს; ჩვენ ამ ვარაუდს არ გამოვრიცხავთ, მაგრამ აქვე გამოვთქვამთ მოსაზრებას, რომ ეს **ჟ** ასო-ბგერის გამომხატველი არქაული **1** უნდა იყოს; ივანე ჯავახიშვილმა ფაქტიურად დოკუმენტურად წარმოაჩინა, რომ ასომთავრულ ანბანში **ჟ** ასო ბგერას ადრეულ ეპოქებში ის გრაფემა გამოხატავდა, რომელიც შემდეგ ე.წ. **ე მერვის** გამომსახველი გახდა (**1**; იხ. ჯავახიშვილი 1996: 199), ეს იქიდან ჩანს, რომ „ანისის ქართლისა კათალიკოსის ეტყფანესა“ და სხვა წარწერებში ასომთავრული ასონიშანი **ნ (ჟ)** 8-ის გამოსახატავად იხმარება და ეს – მაშინ, როცა მისი რიცხვითი მნიშვნელობა არის 9 000; წარმოდგენილი ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ ადრეულ ეპოქებში გრაფემა **1** გამოიყენებოდა **ჟ** ასო-ბგერის გამოსახატავად, რომ **8** რიცხვის „სინონიმი“ იყო იგი, რომ ანბანის ერთ-ერთი, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, ქრისტიანული ხანის რეფორმის შემდეგ, **8**-ს მნიშვნელობა მისცემია მას (კუჭუხიძე 2019-2020: 17-18...), მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში **8**-ის აღსანიშნავად ისევ ძველებურად **ჟ** ასო-ბგერას წარმოთქვამდნენ, ოღონდ **ნ** ნიშნით წერდნენ მას; რამაზ პატარიძე, ასევე, მიიჩნევს, რომ დღევანდელი **ე მერვის** აღმნიშვნელი გრაფემა **1** ნიშანი იყო, სხენებული გრაფემა, მისი აზრით, ფინიკიურიდან არის ასომთავრულში შემოსული, მკვლევარს მიაჩნია, რომ არქაულ ასომთავრულში ეს ნიშანი მარჯვნიდან მარცხნივ მიმართული ფორმით შემოვიდა, – **1** (პატარიძე 1980: 189); სხენებული გრაფემის შესახებ ჩვენ გამოთქმული გვაქვს მოსაზრება, რომ მისი არქაული მოხაზულობა კუთხოვანი და სწორხაზოვანი იყო (**1**), რომ **1** და **4** გრაფემები მისგან არის მიღებული, ჩვენი აზრით, **1** ფორმის გრაფემაზე ზედა მარჯვენა შვეული ხაზის დართვამ მოგვცა ასომთავრული ასო-ნიშანი **ხ**, – **1** > **1** (ქვედა ფეხი მოგვიანებით უნდა იყოს მასზე დამატებული, – **1**) და რომ ამავე **1** ნიშანზე ზედა ერთი შვეული ხაზის დამატებისა და მისი ქვედა შვეული ხაზის შუაში გადატანის შედეგად კი გაჩნდა **3**-ის აღმნიშვნელი ასო-ნიშანი – **4**; ცხადია, საფიქრებელია, რომ ამ ორი ახალი ასო-ნიშნის შემოღებამდე გრაფემა **1** **3**, **ხ**, და **3** ასო-ბგერებს გამოხატავდა (როგორც ეს ფინიკიურში ხდებოდა) და რომ რეფორმის შემდეგ **1**-ს მხოლოდ **3**-ს გამოხატვის ფუნქცია დაეკისრა, ამ საკითხებზე ვრცლად ვსაუბრობთ ზემოხსენებულ წერილში (კუჭუხიძე 2019-2020: 12-15...) და ამჯერად სიტყვას აღარ

გავაგრძელებთ, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ, თუ გრაკლიანი გორის საკურთხეველის პოსტამენტზე ასომთავრული **Խ** გრაფემის ერთ-ერთი არქაული ფორმა გვაქვს შემონახული, მისი მნიშვნელობა მხოლოდ **ჰ** იქნება, ასე მივიჩნევთ იმიტომ, რომ, როგორც შემდგომ ვნახავთ, ამ პოსტამენტზე **Լ** გრაფემის არსებობაც არის სავარაუდო (ნარწერა იმდროინდელი უნდა იყოს, როცა ერთი რეფორმა უკვე მომხდარია ანბანისა); აქვე უნდა ითქვას, – თუ კი **ჰ** ასოს გამომხატველი ნიშანია პოსტამენტზე გამოსახული, სრულიად ბუნებრივ მოვლენად უნდა აღვიქვათ ის ფაქტი, რომ ხსენებულ გრაფემას მარცხნივ აქვს შვეული ხაზი მიმართული და რომ ამ ხაზის ბოლო ზემოთ არის აწეული; — როგორც ითქვა, გარკვეულ პერიოდებში ბერძნული (და ხშირად – ლათინური არქაული ტექსტებიც...) მარჯვნიდან მარცხნივ, ზოგჯერ კი მარცხნიდან მარჯვნივ იწერება, გრაფემა რომ შეტრიალებული იყოს ხან ერთ, ხან მეორე მხარეს, სხვადასხვა მიმართულებით შებრუნებული ერთი და იგივე გრაფემა პარალელური ფორმების სახით რომ გვხვდებოდეს, არაბუნებრივი არაფერია ამაში; თუ გრაკლიანის ტაძარში ნარწერაა, უნდა მივიჩნიოთ, რომ იმ პერიოდშია იგი შესრულებული, როცა ასომთავრულით უმეტესწილად მარცხნიდან მარჯვნივ წერდნენ, ამ გარემოებაზე ასო-ნიშანთა მოხაზულობა მიგვანიშნებს, – სიტყვა მარჯვნიდან მარცხნივ იკითხება, მაგრამ ნიშანთა გრაფიკა საკმაოდ უახლოვდება კლასიკური ასომთავრულის ფორმებს და, ეტყობა, რომ ცალკეულ ასოთა წერა ამ პოსტამენტზეც უმეტესად მარცხნიდან იწყება, სწორედ აქედან გამომდინარე ხდება სავარაუდო, რომ იმ დროისაა ნარწერა, როცა უმეტეს შემთხვევაში, როგორც ითქვა, მარცხნიდან წერდნენ, მაგრამ, როგორც გრაკლიანი გორის შემთხვევა გვაფიქრებინებს, ჩანს, რომ იმ დროს პირიქითაც ხდებოდა, ეტყობა, ეს ის პერიოდია, როცა წერის ერთი მიმართულება ჯერ მტკიცედ არ არის დადგენილი, როცა ორივე მიმართულებით იწერება ტექსტი და როცა ისიც არის დასაშვები, რომ ასო-ნიშნები სხვადასხვა მხარეს იყოს შეტრიალებული; თუ სავარაუდო **შ** ასოს შემდეგ **ჰ**-ს გამომხატველი გრაფემა გვაქვს აქ შემორჩენილი, არც ის უნდა მივიჩნიოთ არაბუნებრივად, რომ ზემოთ აქვს მას გვერდითი ხაზის ბოლო აწეული, – შესაძლოა, ამ ტაძრისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ხელწერა იყოს ეს (იქნებ, ხაზის კიდურის ზემოთ აწევა იმან განაპირობა, რომ უშუალოდ საკურთხეველის ცენტრისაკენ უნდა ყოფილიყო ორიენტირებული ასო-ნიშანი და ხაზის დაბლა დაშვებას ამ შემთხვევაში ასეთი ფორმა არჩიეს); საერთოდ, თუ ეს ასო ფინიკიურიდან შემოვიდა, არაფერია დაუჯერებელი იმაში, რომ მარჯვნივ მიმართული ყოფილიყო მისი არქაული ფორმა და ასე დაეწერათ იგი.

ამრიგად, ვუშვებთ ვარაუდს, რომ წარმოდგენილ ნიშანში ან ასო-ბგერა **ჰ**, ან არქაული (ფინიკიურის მსგავსად მარცხნივ მიწერილი გვერდითი ხაზით) **ჰ** იკითხება; ამ ორ ნიშანს შორის არსებული შვეული ხაზი არავითარ ასოს არ ჰგავს და ჩვენ მასში მხოლოდ ქარაგმას ვხედავთ; ქვემოთ ვეცდებით დავაზუსტოთ, სავარაუდო **შ**-ის მარცხნივ მდებარე ნიშანში უფრო **ჰ**-ს არსებობაა სავარაუდო თუ – **ჰ**-სი, მანამდე კი შემდგომ ნიშნებს მივადევნოთ თვალი.

ვფიქრობთ, ხსენებულ ნიშანთა მარცხნივ მონოგრამაა გამოსახული და რომ ჩვენ წინაშე საერთო შვეული ხაზით წარმოდგენილი **Է (ბ)** და **ე** ასო-ბგერათა ამსახველი გრაფემებია (ტაბ. 4, 5).

შემდგომი ნიშანი, ერთი შეხედვით, ჯვარს ჰგავს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, არა ჯვარი, არამედ, ასევე, მონოგრამაა იგი და ლიგატურით შეერთებული არქაული (მომრგვალებული თავის არმქონე, მარტივი ფორმის) **Բ (ნ; ტაბ. 6)** და ასევე არქაული **Ո (ლ; ტაბ. 7)** ასოები არის გამოხატული მისით; პირველ შემთხვევაში არქაული დეტალები ქვედა პატარა ხაზების სახით ჩნდება; სავარაუდო **ლ-ს** თავზე მდებარე ჰორიზონტალური ხაზი კი ამ შემთხვევაშიც ქარაგმა უნდა იყოს (ტაბ. 8).

შემდგომი ნიშანი, ასევე, მონოგრამად მიგვაჩნია და ვფიქრობთ, მისით ასო-მთავრული **Պ (ე; ტაბ. 9)** და **Կ (ჯ; ტაბ. 10)** არის გამოსახული; ბოლო ნიშანი, საკურთხევის დაზიანებულ ნაწილზე შემონახული, არავითარ გრაფემას არ ჰგავს და რამდენადაც, როგორც შემდგომ ვნახავთ, არც ქარაგმა ამ ადგილას სავარაუდო, გვებადება მოსაზრება, რომ ტექსტის ბოლოს გამოსახულ ორნამენტად უნდა მივიჩნიოთ იგი (ტაბ. 11); ქვემოთ იმის გარკვევასაც შევეცდებით, ბოლო გრაფემებში ჯერ **ე** და შემდეგ **ჯ**, თუ ჯერ **ჯ** და ბოლოს **ე** ასო-ნიშანი უნდა წავიკითხოთ.

ვფიქრობთ, ნელ-ნელა სულ უფრო სწორი სახით გვენახება საუკუნეთა მიღმა მიმალული სიტყვები: თუ აქ სავარაუდო **შ-ს** შემდეგ **ჯ** ნიშანი გვაქვს, თუ ბოლოში ჯერ **ე**, შემდეგ კი **ჯ** უნდა წავიკითხოთ, მაშინ საფიქრებელი გახდება, რომ აქ წერებულა სიტყვები: – **ზადნ შვხენლეჯ**, რაც ქარაგმათა მინიშნების შემდეგ უნდა წავიკითხოთ როგორც **ზადნ შევხენილეჯ**, თუ ბოლოში ჯერ **ჯ-ს**, შემდეგ კი **ე-ს** წავიკითხავთ, ცხადია, უნდა ვიფიქროთ, რომ სიტყვა – **შევხენილეჯ** დაუწერიათ პოსტამენტზე; მაგრამ, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ჩვენ მიერ **შ** ასოდ მიჩნეული ნიშნის შემდგომ არა **ჯიე**, არამედ არქაული **ჰაე** წერია, ამ შემთხვევაში სიტყვები: **ზადნ შეჰხენილეჯ** ან **ზადნ შეჰხენილეჯ** წარმოჩნდება ჩვენ წინაშე; იმისათვის, რომ კიდევ უფრო ნათლად დავინახოთ, თუ რა დაუწერიათ აქ, ენათმეცნიერების ასპექტიდან ხდება ძიება საჭირო: საეჭვოა, **შ-ს** შემდეგ **ჯ** ასო-ბგერა ეწეროს, – და ვუშვათ, აქ წერია სიტყვა – **შვხენლეჯ** (ან – **შევხენილეჯ**), სრულიად გაუგებარი ხდება, თუ რას წარმოადგენს ამ სიტყვაში ასო **ჯ**, პირველი პირის ნიშნად ვერ მივიჩნევთ მას, – ამ ზმნაში გვაქვს **ხ** ასო-ბგერა, რომელიც აშკარად მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ჩანს, აქედან გამომდინარე, გვეეჭვება, **ხ-ს** ნინ რომ **ჯ** იდგეს და ჩვენ უფრო ვფიქრობთ, რომ ტექსტის ამ ნაწილას გვაქვს ზმნა, რომელშიც **ჰ** ასო-ბგერა ფიგურირებს; არსებობს **თეორიული** შესაძლებლობა იმისა, რომ ეს **ჯ-ს** მსგავსი ნიშანი **ხ-სა** და **ე-ს** შორის უნდა იქნას წაკითხული, მას, როგორც ვხედავთ, სხვა ნიშნებთან შედარებით, ქვემო ადგილი უკავია, არ არის შეუძლებელი, ეს პოზიცია იმაზე მიაწინებდეს, რომ სავარაუდო **შ-ს** შემდეგ იგულისხმება მისი ადგილმდებარეობა და რომ აქ იკითხება – **შევხენილეჯ** ან **შევხენილეჯ** („შევხენიე“, „**ხჯ**“ „**გვ**“-ს წინარე ფორმა გამოდის ამ შემთხვევაში), **ჩვენ არც ამ ვარაუდს უარყოფთ** (საერთოდ, სიტყვის ასეთი ფორმის არსებობის შესაძლობაც დასაშვებად მიგ-

ვანჩია) და **სამუშაო ჰიპოთეზად დავტოვებთ მას**, თუმცა, გრაკლიანის პოსტამენტზე ხსენებული ნიშანი საკმაოდ არის დაცილებული **ქ** ნიშნისგან (პოსტამენტის დეფორმაციისაგან არ ჩანს გამონვეული ეს დაცილება) და ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ძალიან გვეეჭვება, რომ **ქ-(ხ)**სა და **ქ (ე)**-ს შორის უნდა წარმოითქვას ჩვენთვის საინტერესო ასო-ნიშნით გამოხატული ასო-ბგერა და რომ **შეხვენილევ** (ან – **შეხვენილვე**) წერია აქ; რაც შეეხება საკითხს, თუ როგორ მთავრდება ეს სიტყვა, ჩვენი აზრით, საეჭვოა, რომ ბოლოს **ჯიე** ეწეროს, **ჯიე** აბოლოვებდეს მას (ამ სიტყვის დამწერს რომ სდომნოდა, ზადენისათვის ეთქვა, რომ შეენიოს მლოცველს, სიტყვის ბოლოს ჩვეულებრივ **ვ** ასოს დაწერდა (**შეხვენილევ**), საფიქრებელია, რომ ჯერ **ჯ** უნდა იკითხებოდეს მონოგრამაში, რომ ამ სიტყვის წარმოთქმისას ყრუ იოტიც ისმის და რომ ბოლოში **ე** ასო-ბგერა დგას, ამ შემთხვევაში ჩვენ წინაშე წარმოდგება ისეთი სიტყვა, რომელიც ქრისტიანობის ადრეულ პერიოდშიც გვხვდება და რომელიც, ჩანს, არქაული ფორმითაა ჩვენამდე მოღწეული, ეს არის სიტყვა „**შეხენიე**“; თუ ამ ტაძარზე წარწერაა და ყველა ეს მონახაზი შემთხვევით არ ჰგავს ასომთავრულ ასოებს (რაც ჩვენ პრაქტიკულად შეუძლებლად მიგვანჩია), ცხადი ხდება, რომ გრაკლიანის ტაძრის პოსტამენტზე წერია: „**ზდენ შჰხენლვე**“ და ქარაგმათა გახსნის შემდეგ კი საუკუნეთა მიღმითიდან ჩვენს ეპოქაში გადმოისმის სიტყვები: „**ზადენ შეჰხენილვე**“; არ არის გასაკვირი, რომ აქ მეორე პირის სუბიექტურ ნიშნად **ხ**-ც არის გამოყენებული და **ჰ**-ც (შეიძლება ასეც ითქვას, ერთდროულად *ჰაემეტიც* არის ეს ტექსტი და *ხანმეტიც*), მიზეზი ზმნის ამგვარი ფორმის არსებობისა, შესაძლოა, არაერთი იყოს: ტაძრის ქურუმის (ვისი სურვილითაც სრულდება წარწერა) სპეციფიკური მეტყველება (იქნებ, – რელიგიური მაღალფარდოვანი სტილი), პერიოდი, როცა მეტყველებაში „ჰაემეტობას“ „ხანმეტობა“ ცვლის და წარწერის შემსრულებელი კი ახალსაც ლებულობს და ძველსაც ვერ თმობს, ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ, როგორც ეს ადრე შესრულებულ ნაშრომში გვქონდა წარმოჩენილი, **ხ**-ს გამომხატველი გრაფემა **ქ** **ქ** ასო-ნიშნიდან უნდა მომდინარეობდეს (კუჭუხიძე 2019-2020: 25-26), შესაძლოა, წარწერა იმ პერიოდში იყოს შესრულებული, როცა ამ სიტყვის წარმოთქმისას ხშირ შემთხვევაში **ხ** ბგერაც ისმის და **ჰ**-ც და, რადგან გრაფემა **ქ** (რომელიც ზოგჯერ შებრუნებულად იწერება) უკვე მხოლოდ **ჰ**-ს გამოხატავს და არა **ხ**-საც (და **ხ**-ზე მაგარ **ჰ**-საც) და, რადგან ამ კონკრეტული სიტყვის წარმოთქმისას ხალხის მეტყველებაში, შესაძლოა, **ხ**-ც ისმის და **ჰ**-ც (იქნებ, – **ჰ**-ც), ისიც არის საფიქრებელი, რომ ტაძრის მესვეურები ორივე ასოს წერენ და ასე იქმნება წარწერა: – „**ზდენ შჰხენლვე**“, რაც ქარაგმათა გახსნის შემდეგ წაკითხული უნდა იქნას როგორც – „**ზადენ შეჰხენილვე**“ (გამომდინარე იქიდან, რომ აქ **ჯ** გვაქვს, თანამედროვე მკითხველის საყურადღებოდა ვიტყვი, რომ სიტყვები, ცხადია, უნდა გამოთქვას დაახლოებით როგორც „ზადენ, შეჰხენილვე“); არ არის შეუძლებელი, რომ ერთ-ერთი კონკრეტული პერიოდისა თუ რეგიონისათვის დამახასიათებელი ფორმაა ეს (იქნებ, ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისა), შესაძლოა,

ბუნებრივ ფონოლოგიურ პროცესებს სავსებით შეესაბამებოდეს და ამ თვალსაზრისით სრულიად კანონზომიერ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ ამგვარი ფორმის (ვგულისხმობთ **ჰ** და **ხ** პირის ნიშნების ერთად მდებარეობას) არსებობა და „შეზნენილვე“ შეხენიე“-ს ჩვეულებრივ არქაული ფორმად უნდა მივიჩნიოთ (ეს საკითხი ენათმეცნიერთაგან მოითხოვს შესწავლას), ერთი რამ მეტი **ალბათობით** შეიძლება ითქვას, – ეს არის ლოცვა, რომელიც ქართლის ერთ-ერთი ადრეული ეპოქიდან მოდის და რომლიდანაც ამ ეპოქის რელიგიის დეტალებიც ჩნდება: – აქ არაა სიტყვები იმაზე, რომ ზადენს მსხვერპლად სწირავენ ვინმეს, არც მხოლოდ საკუთარი თავისთვის ლოცულობს ამ ღვთაების წინაშე წარმდგარი ადამიანი, „ზადენ შეენიე მას“ – ამ შინაარსის სიტყვებს ხედავს საკურთხეველთან მყოფი მლოცველი და ჩანს, სხვათათვის ლოცვას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ აქ მდგარნი (ბუნებრივია, საკუთარი თავიც შეეძლო ეგულისხმა ამ ლოცვის წარმომთქმელს, დაახლოებით – იმგვარად, ქრისტიანი ბერი თავის გადანერილ ფურცლებზე რომ მიანერდა ხოლმე: „უფალო, შეინყალე უღირსი მონაა შენი“...); ეს არქაული ფორმა, როგორც ითქვა, ადრეულ შუა საუკუნეებშიც არსებობს ფორმით „შეხენიე“ და – ჩვენს დროშიც, ცხადია, ამ შემთხვევაში უკვე ქრისტიანულად დასალოცი სიტყვა ისმის: „შენიე!“, „უფალო შეენიე!“

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ზადენის კერპი მეფე ფარნაჯომმა (ძვ. წლ-ის II ს.) დააარსა (ამ სალოცავის შესახებ სხვაც არაერთი ქართული წყარო მეტყველებს, ზადენი ქრისტიანობამდელი ქართლის ერთ-ერთი უმთავრესი ღვთაებაა), თუ არქეოლოგიური მასალა და სხვა მონაცემები გრაკლიანის ტაძრის და მისი საკურთხეველის გაცილებით ადრეული ხანით დათარიღების საშუალებას იძლევა, მაშინ კვლევა იმ მიმართებითაც შეიძლება გაგრძელდეს, – ხომ არ არის საფიქრებელი, რომ ფარნაჯომმა ოფიციალური გახადა ღვთაება, რომელიც მანამდეც იყო ცნობილი ქართლში.

როგორც ვხედავთ, პოსტამენტის მარჯვნიდან მეორე და მეხუთე გამოსახულებები გვაფიქრებინებს, რომ არქაულ ბერძნულ და ფინიკიურ გრაფემებთან აქვთ მათ სიახლოვე; შესაძლოა, ერთ შემთხვევაში ფინიკიურთან, მეორეში ძველ ბერძნულთან, სხვაგან კი, იქნებ, არამეულ ან ეთიოპიურ ანბანებთანაც დავინახოთ ეს სიახლოვე, მაგრამ, ცხადია, არც ფინიკიური დამწერლობის რომელიმე განშტოების ანბანი ჩანს ამ საკურთხეველზე ამოტვიფრული, არც ბერძნულის და არც არამეულისა თუ ეთიოპიურის (თუ მაიამის ლაბორატორიულ მონაცემებს ვენდობით და ძვ. წლ.-ის XI-X სს-ში შესრულებულად მივიჩნევთ ამ ფიგურებს, ეთიოპიურ ანბანთან დაკავშირებული ჰიპოთეზა ფაქტობრივად ირიცხება), – აქ გამოსახული ფიგურების უმეტესობაში ჯერჯერობით მხოლოდ ასომთავრული ნიშნები თავსდება (თან – იმგვარად, რომ, სავარაუდოდ, სიტყვები იკითხებოდეს), თავისუფლად არის შესაძლო, რომ სხვადასხვა ანბანთან დაკავშირებული, მაგრამ მათგან სრულიად განსხვავებული და თავისთავადი სახის მქონე ასომთავრული გრაფემები აღმოჩნდეს ჩვენ წინაშე და ამიტომ, ვფიქრობთ, თამამად შეგვიძლია, რომ წარმართულ ეპოქათა ასომთავრული ანბანის სავარაუდო არსებობის შესახებ ვიმსჯელოთ; ივანე ჯავახიშვილი ასომთავრულის გენეზისს არა ერთ, არამედ რამდენიმე ანბან-

თან აკავშირებდა (ესენია: ფინიკიური, ბერძნული, არამეული), რამაზ პატარიძე მიიჩნევს, რომ ასომთავრული დამწერლობა, ძირითადად, ფინიკიურის მიხედვით არის შექმნილი, მაგრამ რამდენიმე ნიშანი ბერძნულის საფუძველზეა აღმოცენებული, გრაკლიანი გორის ტაძრის საკურთხეველზე აღმოჩენილი ნიშნები, შესაძლოა, იმ გარემოებაზე გახდეს მიმანიშნებელი, რომ ასომთავრულს ფინიკიურ ანბანთანაც ეძებნება პარალელები და ბერძნულთანაც, არაერთი ასომთავრული გრაფემა კი, შესაძლოა, სრულიად დამოუკიდებელი იყოს.

პალეოგრაფიასთან დაკავშირებული ცალკეული საკითხების შესწავლა და ასომთავრული ანბანის აღმოცენების თარიღის დაზუსტება, ცხადია, სამომავლო საქმეა, მაგრამ, თუ დადასტურდა, რომ ამ ანბანით შესრულებული წარწერაა გრაკლიანის ტაძარში შემონახული, კვლევის დღევანდელ ეტაპზე ის უმნიშვნელოვანესი ფაქტი უკვე გვეცოდინება, რომ არა მეხუთე საუკუნეში, არამედ წარმართულ ეპოქაში შეიქმნა ასომთავრული დამწერლობა.

ხსენებული საკითხების შესახებ ბევრია სასაუბრო, მაგრამ ამჯერად სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ და დასკვნის სახით დავძენთ:

ჩვენ მხარს ვუჭერთ მკვლევრებს, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ არა ორნამენტები, არამედ წარწერაა გრაკლიანის ტაძარში შემონახული, ჩვენი აზრით, საკურთხეველის პოსტამენტზე შემდეგი ასო-ნიშნებია გამოსახული: **ზადნ შჰხენლვე** და აქ იკითხება სიტყვები: „**ზადენ, შეჰხენილვე!**“

1. (დნ) 2. (ზა) 3. (შჰ /შვ?) 4. (ხ)

5. (ე) 6. (წ) 7. (ღ) 8.

9. (ზ)

10. (ე)

11

დამონებიანი:

ინგოროყვა 1978: ინგოროყვა, პ. თბულებანი. ტ. IV. თბილისი: 1978.

კუჭუხიძე 2019-2020: კუჭუხიძე, გ. „სამი ეპოქის ანბანი?“ ლიტერატურული ძიებანი, XL. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 2019-2020.

პატარიძე 1980: პატარიძე, რ. ქართული ასომთავრული. თბილისი: 1980.

ქ. ც 1955: ქართლის ცხოვრება. ტ. I. თბილისი: 1955.

ქ. ც 1973: ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბილისი: 1973.

ჯავახიშვილი 1996: ჯავახიშვილი, ივ. თბულებანი თორმეტ ტომად. ტ. IX. თბილისი: 1996.

Gocha Kuchukhidze

(Georgia, Tbilisi)

On the Inscription of Grakliani

Summary

Key words: origins of Georgian alphabet, Grakliani inscription.

The article focuses on the inscription found during the archaeological excavations on Grakliani Hill, Georgia, in 2015. The inscription is executed on the altar of a pagan temple. In the author’s view the signs on the alter represent the letters of the Kartuli (Georgian) Asomtavruli alphabet. The graphs are assumed to form the following sequence: “z a d n š h x c g^h w e ” . In several places (four in number) a Georgian method of abbreviation (karagma) is used. The full form should be read as “zaden šehxecig^hwe” meaning “Zaden help him (her, them)”. Zaden is one of the famous deities of pagan Kartli (Iberia).

Archaeologists date the temple to approximately the 1st millennium BC, while the Miami Laboratory provides the dates of XI-X centuries BC. The period of executing the inscription is irrelevant, because in many scholars’ views Asomtavruli alphabet originated in the pagan era.

The paper presents the results of my preliminary observations, which, in the future, may become modified, made more exact and clarified.